

שעור טז: איסור טלטול

שבת מב ב – מד א

המשנה בסוף פרק כירה עוסקת בטלטול הנר והכלים הנלווים אליו בשבת. איסורי הטלטול הנדונים בה שונים במקורם ובטעמם ובסוגית הגמרא מוצעים להם כמה הסברים. בשעור זה נעמוד על הנימוקים להלכות הטלטול שבמשנה ומתוכם נברר את יסודות איסור טלטול בשבת כפי שהם באים לידי ביטוי בהלכות אלו.

עיקרי השעור

- א. **אין נותנין כלי תחת הנר:** במשנה שלשה חלקים ובכל אחד מהם פרטים אחרים מהלכות השימוש בנר בשבת. זו משנה קזואיסטית, המתארת את אופן הטיפול בנר, אך לא מבארים בה העקרונות ההלכתיים העומדים מאחרי כל אחד מן הפרטים בה. נראה, שאין גם עקרון אחד כללי המשותף לכל ההלכות.
- ב. **טלטול כלי לצורך ביצה שנולדה:** סוגית הגמרא אינה מתיחסת ישירות למשנה, אלא היא דנה בהלכה של טלטול כלי לצורך ביצה שנולדה. לכל הדעות אסור להניח כלי מתחת הביצה שנולדה. מחלוקת אם רב חסדא ורבי יצחק אם מותר ליטול על מנת לכסות את הביצה, ומחלוקת רבה ורב יוסף מהו הטעם של רב חסדא המקל ומתיר לכסות אך לא להניח מתחת לביצה.
- ג. **קושיות אביי:** אביי מקשה מארבע משניות על פירושו של רבה, האוסר טלטול לצורך הצלה שאינה מצויה. הגמרא מתרצת שבכל המשניות הללו מדובר על הצלה מותרת. הקושיות מן המשניות הללו מועברות גם כלפי רב חסדא – והוא מתרצן שמדובר בהן ב"דבר הניטל", וכלפי רבי יצחק – והוא מתרצן שמדובר בהן ב"צריך למקומו".
- ד. **הקושיות המשלימות:** בנוסף לקושיות של אביי על רבה וחבריו, מוסיפה הגמרא קושיות ממשניות נוספות המתירות טלטול – על רב חסדא ועל רבי יצחק. הם מתרצים בסגנון דומה לקודם, באוקימתות של המשניות הללו.
- ה. **היחס בין פירושי האמוראים:** לא ברור מה היחס בין שלשת השיטות של האמוראים. רבה מנמק את האיסור בחששות הקשורים להצלה בשבת, רב יוסף אוסר לבטל כלי מהיכנו ורבי יצחק אוסר ליטול דבר לצורך דבר שאינו ניטל. לא ברור אם רבה מקבל את האיסור של רבי יצחק, לא ברור אם רבי יצחק מקבל את האיסורים של רבה ורב יוסף.
- ו. **טעמי האיסור בדברי הראשונים:** ההסבר של האמוראים אינו מספיק כדי להבין את טעם האיסור. ולכן נדרשים הראשונים לנמק – שורש האיסור של רבה לטלטל לצורך הצלה מוסבר על פי ההלכה של פרק ההצלה מן השרפה: חששו שמתוך שאדם בהול על ממונו יבוא לעבור על איסור. שורש האיסור של רב יוסף לבטל כלי מהיכנו, קשור לדעת רש"י, למלאכת בונה או סותר. ואילו שורש האיסור של רבי יצחק לטלטל לצורך דבר שאינו ניטל, מוסבר בענין הטרחה המיותרת.
- ז. **חלות דבש:** חלק הסוגיה העוסק בטלטול כוורת, דבש וחלות דבש, מציף לראשונה בסוגיה את מושג ה"מוקצה" – איסור טלטול הנובע מבעיה בחפץ, המוקצה משימוש של אדם. בשונה מהלכות המשנה שנדונו עד כאן, שבהן דובר בכלי שאינו מוקצה, ואיסור הטלטול מוטל על הגברא, ולא נובע מן החפצא.
- ח. **טלטול לצורך המת:** רב ששת מקשר את דין הטלטול לצורך דבר הניטל לאיסור הקמת המחיצה סביב המת, והפתרון שהוצע על ידי רב הונא לבעיה זו. נראה שבעיני רב ששת הטיפול במת מקביל לטיפול ב"דבר שאינו ניטל" לדעתו של רבי יצחק.
- ט. **שריד לאיסור הטלטול:** השורש הראשוני של כל האיסורים בסוגייתנו, לכל הדעות, הוא האיסור הקדמון על טלטול כל חפצים בשבת. איסור זה הלך וניתר לאורך הדורות, כפי שמוסבר בפרק "כל הכלים". אולם שרידים ממנו נשארו גם לאחר שהושלם מהלך ההיתר. איסורי הטלטול במשנתנו הם שרידים של האיסור הקדמוני – שלא לטלטל בשבת חפץ שלא לצורך השבת.

א. אין נותנין כלי תחת הנר

המשנה האחרונה של פרק כירה אינה עוסקת כקודמותיה בחימום מים ומזון ושימור חומם, אלא בנר. משנה זו קשורה במידה מרובה לפרק הקודם – פרק במה מדליקין שהוקדש כולו להלכות נר שבת.¹ אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו את השמן. ואם נותנו מבעוד יום מותר. ואין ניאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן. מטלטלין נר חדש אבל לא ישן, רבי שמעון אומר כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר הדולק בשבת. נותנין כלי תחת הנר לקבל נצוצות ולא יתן לתוכו מים מפני שהוא מכבה:²

במשנה שלשה חלקים. הרישא עוסקת בשמן הנוטף מן הנר, המציעתא בטלטול הנר עצמו, והסיפא, בכלי שתחת הנר כדי לקבל נצוצות. כפי שנתבאר בשעור הקודם, המשנה אינה מסודרת על פי מלאכות או גזירות, אלא על פי אורח החיים הביתי בשבת. משנתנו עוסקת באביזרים ופעולות הכרוכים בנר הדולק בשבת. שני הכלים הצמודים לנר, בהם מדובר ברישא ובסיפא, נועדו למנוע טפטוף שמן וניצוצות על גבי המצע שעליו מונח הנר. המציעתא, עוסקת בטלטול הנר עצמו. היא קשורה לרישא שבה דובר בה על שימוש בשמן או טלטולו של הכלי המיועד לאגירת השמן. ובאופן כללי היא קשורה לנושא הכללי של המשנה, הטיפול בנר הדולק בשבת. הגמרא, כדרכה, מבררת את העקרונות הכלליים העומדים ביסוד ההלכות הפרטניות שבמשנה.

ב. טלטול כלי לצורך ביצה שנולדה בשבת

סוגית הבבלי אינה מתמקדת בפירוש המשנה באופן ישיר.³ ביסודה, זו היא סוגית אמוראים המבוססת על מחלוקת רב חסדא ורבי יצחק בשאלת טלטול כלי על מנת לכסות ביצה שנולדה ביום טוב, או בשבת. אמר רב חסדא: אף על פי שאמרו אין נותנין כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה - אבל כופה עליה כלי שלא תשבר...⁴ אמר רבי יצחק: כשם שאין נותנין כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה - כך אין כופין עליה כלי בשביל שלא תשבר.⁵

אלו הן שתי עמדות היסוד של האמוראים העומדות בבסיס הסוגיה. המחלוקת ביניהם היא רק על השימוש בכלי לכיסוי הביצה, ולא על הנחתו תחת התרנגולת לקבל ביצתה. שניהם מסכימים שיש לאסור הנחת כלי תחת התרנגולת לקבל את הביצה. איסור זה דומה למשנתנו האוסרת להניח כלי תחת הנר לקבל את השמן שמתפסף בשבת. דומה – אך אינו שווה, שכן ביצה שנולדה ביום טוב אסורה בטלטול בפני עצמה כמבואר במשנה בראש מסכת ביצה. המשותף לכל הסיבות שנמנו בגמרא בראש מסכת ביצה לאיסור הביצה היא העובדה שהיא "נולדה בשבת", כלומר, שבערב שבת לא היתה זמינה לשימוש. לא כן השמן שבנר. הוא היה קיים ומוכן וראוי לשימוש בערב שבת. ההקבלה בין שמן שבנר לבין ביצה במעיי תרנגולות מורה שהאמוראים הבינו שהקצאת השמן לבעירה בנר דומה באופן רעיוני להכנסת הביצה אל מעי התרנגולת. עניינה העיקרי של הסוגיה הוא בבירור האיסור לטלטל כלי לצורך הביצה, ואגב כך מתפרשת גם משנת הנר שלפנינו.

על גבי מחלוקת יסודית זו קיימת מחלוקת אמוראים מן הדור השלישי, בפירוש דעתו של רב חסדא: אמר רב חסדא: אף על פי שאמרו אין נותנין כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה - אבל כופה עליה כלי שלא תשבר. אמר רבה: מאי טעמיה דרב חסדא? קסבר: תרנגולת עשויה להטיל ביצתה באשפה, ואינה עשויה להטיל ביצתה במקום מדרון, והצלה מצויה - התיירו, והצלה שאינה מצויה - לא התיירו. רב יוסף אמר: היינו טעמא דרב חסדא - משום דקא מבטל

¹ ראוי להזכיר כאן את הצעתו הקוסמת של הרב יואל בן נון לסדור אחר של הפרקים הראשונים במסכת שבת: פרק כירה הוא הפרק השני, והוא ממשיך את סוף הפרק הראשון העוסק בבישול קודם כניסת השבת. אחרי כירה – במה מדליקין, והשרשור ממשנת הנר האחרונה בפרק כירה לתחילת במה מדליקין – מתאים יפה. במה מדליקין מסתיים בהטמנת החמין, ולכן סביר שפרק במה טומנין ממשיך אותו. כך גם נוצרת חטיבה רצופה של ארבעה פרקי במה: מדליקין, טומנין, בהמה ואשה. החסרון היחיד בהצעה זו הוא שאין לה שום תימוכין בכתבי יד או בנוסחאות ראשונים של סדר הפרקים הללו, ואין בה הסבר מספק אימתי אירע השינוי מדוע.

² משנה שבת ג'
³ לדעת רש"י, בד"ה אף על פי שאמרו (מב ב), דינו של רב חסדא נובע מן המשנה. נראה, שפירושו מושפע גם מעמדתו הכללית של רש"י בדבר היחס שבין סוגית הגמרא לבין המשנה שעליה היא נקבעה. (ראו: יונה פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי). רש"י מבקש בזאת להסביר מדוע נקבעה הסוגיה כאן ולא במקום הנראה טבעי יותר – מסכת ביצה, שבה יש עיסוק נרחב באיסור טלטול ודגש על טלטול ביצה. ברקע פירושו של רש"י עומדת גם השאלה הסגנונית: מה מובנו של המשפט "אף על פי שאמרו אין נותנין וכיו" הרי לא "אמרו" בשום מקום דין זה לגבי תרנגולת, אולם משפט מסוגן באופן דומה, מצוי במשנתנו ביחס לכלי שתחת הנר.

⁴ שבת מב ע"ב

⁵ שבת מג ע"א

כלי מהיכנו.⁶

טעמו של רבי יצחק מוסבר על ידי סתמא דגמרא:

אמר רבי יצחק: כשם שאין נותנין כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה - כך אין כופין עליה כלי בשביל שלא תשבר. קסבר: אין כלי ניטל אלא לדבר הניטל בשבת.⁷

סיכום שיטות האמוראים כפי שהוסברו בסוגיה כך הוא: הדעה המחמירה, דעת רבי יצחק - אסור לטלטל כלי לצורך דבר שאינו ניטל בשבת. כלומר - האיסור הוא על הטלטול עצמו, כאשר הוא נעשה שלא לצורך ראוי. הדעה המקילה, דעת רב חסדא אליבא דרב יוסף - מותר לטלטל כלי גם לצורך דבר שאינו ניטל. אסור לגרום לביטול כלי מהיכנו. זו כלל אינה הלכה של איסור טלטול. דעת הביניים, היא דעת רבה אליבא דרב חסדא - יש איסור לטלטל לצורך דבר שאינו ניטל, אבל זהו איסור קל שנדחה מפני הצורך בהצלה, אם זו "הצלה מצויה".

המחלוקת בין רבה לרב יוסף בדעת רב חסדא היא מחלוקת עקרונית בשאלת איסור הטלטול. לדעתו של רבה, אין הבדל עקרוני מבחינת איסור הטלטול בין הנחה מתחת לביצה לבין כיוויה. בשני המקרים היה מקום לאסור את טלטול הכלי, וההבדל הוא רק במידת הדחיפות והחשיבות של הצלת הביצה. נמצא שלפי רבה, גם רב חסדא מודה בכך שיכול להיות איסור לטלטל את הכלי לצורך הביצה, גם אם אינו מניחו תחתיה, אלא שבמקרה זה התירו לצורך הצלה. לעומת זאת, רב יוסף מפרש שקיימת הבחנה עקרונית בין כיוויה לנתניה מתחת הביצה, כי בנתניה מתחת לביצה הכלי הופך להיות בסיס לדבר האסור, אי אפשר עוד לטלטלו בשבת ובכך מתבטל הכלי מהיכנו. לשיטתו, רב חסדא אינו אסור כלל לטלטל את הכלי לצורך הביצה, והאיסור אינו איסור טלטול, אלא איסור ביטול כלי מהיכנו.

כל ההסברים הללו עדיין טעונים הסבר נוסף, מקדים: מה טעם האיסור לטלטל כלי בשבת, לדעת רבי יצחק וגם לדעת רב חסדא אליבא דרבה. מכיון שמדובר בכלי אכילה הראוי לשימוש בשבת, אין בו דין "מוקצה" ולכן ברור שהאיסור אינו נובע מן ה"חפצא" - מהותו האובייקטיבית של הכלי, אלא מוטל על ה"גברא", דהיינו, המעשה הסובייקטיבי של האדם. לדעה האחרת, שאין כאן איסור טלטול בכלל, אלא רק איסור ביטול כלי מהיכנו - מה פשרו וטעמו של איסור זה?

ג. קושיות אביי

על כל אחת משלוש השיטות האמוראיות הנזכרות, מציגה הגמרא סדרת קושיות ממקורות תנאיים, המיוחסות לאביי. מבחינת עריכת הסוגיה ומקורותיה, יש מקום לדון בשאלה האם אביי אכן הקשה ישירות את קושיותיו לכל השלשה, או שהגמרא העבירה את השאלות מאחד לאחרים.⁸ אם נניח כאפשרות השניה, סביר להניח שאביי הקשה לרבו - רבה והגמרא היא שהעתיקה ה"מיתבי" לאחרים. יש לציין, שהגמרא חזרה על ציטוטי המקורות שמהם מקשים פעמיים - גם בקושיות על רבה וגם על רב יוסף, אך לא חזרה עליהן במפורט ביחס לרבי יצחק והסתפקה במלים "איתיביה כל הני תיובתא".

אלו הן ארבעת הקושיות היסודיות של אביי ותירוציהן אליבא דרבה:

איתיביה אביי: והצלה שאינה מצויה לא התירו?

- והתניא: "נשברה לו חבית של טבל בראש גגו, מביא כלי ומניח תחתיה"⁹ בגולפי חדתי, דשכיחי דפקעי.
- איתיביה: "נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות"¹⁰ - ניצוצות נמי שכיחי.

⁶ שבת מב א-ב

⁷ שבת מג א-ב

⁸ בקטע המשא ומתן על רב יוסף, אחד התירוצים מופיע בשמו של אמורא: רב הונא בריה דרבי יהושע, אך אין הכרח לומר שדברי רב הונא ב"ר יהושע נאמרו במקורם כאן, כתירוץ לשאלת אביי. הם נאמרים ישירות על המשנה, כמוכא לקמן מז ע"א. אכן, שם הדברים מוצגים כמענה לקושיה "והא קמבטל כלי מהיכנו" ומשמע שרב הונא ב"ר יהושע אכן קיבל את העקרון הזה כעקרון מחייב.

⁹ תוספתא שבת פרק ג הלכה ט-י: "חבית של טבל שנשברה מביא כלי ונותן תחתיה. חבית שנשברה בראש הגג מביא כלי ומניח תחתיה ולא יהא מביא כלי אחר וקולט כלי אחר ומסלק אם יש שם אורחין מביא כלי אחר וקולט כלי אחר ומסלק". בדף קיז ע"ב, על משנת מצילין מזון שלש סעודות, דנה הגמרא בשאלת החבית שנשברה, מדוע אסרו גם בה הצלה מרובה: "מכדי בהיתרא קטרת, נציל ספי? אמר רבא: מתוך שאדם בהול על ממונו, אי שרית ליה - אתי לכבויה. אמר ליה אביי: אלא הא דתניא, נשברה לו חבית בראש גגו - מביא כלי ומניח תחתיה, ובלבד שלא יביא כלי אחר ויקלוט, כלי אחר ויצרף. התם מאי גזירה איכא? - הכי נמי, גזירה שמא יביא כלי דרך רשות הרבים". הרי שדין הצלת חבית מקושר בגמרא, על פי המקור בתוספתא, להצלה מן השרפה.

¹⁰ סיפת משנתנו, שבת ג ו.

- איתיביה: "כופין קערה על הנר שלא יאחז בקורה"¹¹ - בבתי גחיני, דשכיח בהו דליקה.
- "וכן קורה שנשברה"¹² סומכין אותה בספסל ובארוכות המטה"¹³ - בכשורי חדתי, דעבידי דפקעי.
- "נותנין כלי תחת הדלף בשבת"¹⁴ - בבתי חדתי דשכיח דדלפי.¹⁵

כל המשניות והברייתות שהביא אביי עוסקות בדוגמאות קרובות לדין של הביצה, בהן גם משנת הנר. בכולן מדובר בהבאת חפץ כדי לסמוך אותו לחפץ אחר, ולפתור בבכך בעיה שהתעוררה במהלך השבת ועלולה לגרום נזק, גופני או ממוני.

ניתן להקשות מכך גם לשיטת רבה – התירו להציל, גם לשיטת רב חסדא – התירו להניח מתחת, וגם לשיטת רבי יצחק – הכלי ניטל לצורך דבר שאינו ניטל.

הגמרא מציעה פתרונות הולמים לכל אחת מן השיטות

- במשניות הללו מדובר בהצלה מצויה – פותר את הקושי על רבה.
- במשניות הללו מדובר על הנחה מתחת לדברים שאינם אסורים בטלטול – פותר את הקושי על רב יוסף.
- במשניות הללו מדובר שהחפץ ניטל לצורך מקומו – ורק אחר כך הובא לצורך הדבר שאינו ניטל – פותר את הקושי על רבי יצחק.

אפשר להתבונן על כל הסוגיה מנקודת מבט אחרת.

קיימת סתירה יסודית במשניות וברייתות של מסכת שבת, קיימת קבוצת מקורות שבהם אסרו לטלטל חפץ לשימוש של חפץ אחר שיש בו בעית טלטול או שימוש. שתי המשניות המדגימות איסור זה הן משנת הנר ומשנת הביצה. כנגדן, קיימת קבוצת מקורות אחרת שבה הותר להשתמש בכלי במצב דומה, וארבע משניות מדגימות זאת: הצלת חבית של טבל, כלי תחת הנר לקבל ניצוצות, סמיכת קורה שנשברה וכלי תחת הדלף.

האמוראים מציעים שלשה פתרונות לסתירה – כולם במתכונת של אוקימתא. רבה מבדיל בין מקרים שבהם זו הצלה מצויה למקרים שבהם זו הצלה שאינה מצויה, רב יוסף מבדיל בין מקום שמבטל כלי מהיכנו למקום שאינו מבטלו מהיכנו, ורבי יצחק מבחין בין מקרה שבו נטל את הכלי לצורך מקומו למקרה שבו לא ניטל. החילוק של רבי יצחק הוא הדחוק מכולם, שהרי במשניות אין שום עדות להבדל בניסיונות של נטילת הכלי.

החילוקים הללו, יותר משהם מעידים על הנעשה במקורות התנאיים, הם מעידים על גישות האמוראים לאיסורי טלטול בשבת.

המשנה של הנר בפרקנו, שעליה הובאה הסוגיה בגמרא, ייחודית בכך שהיא מחלקת בעצמה בין שני מצבים – איסור הנחת הכלי לצורך השמן, כנגד היתר הנחתו לקבלת ניצוצות. נראה, שלפי פשוטה המשנה תומכת בפירושו של רב חסדא – ההבדל בין שמן וניצוצות אינו נובע ממצבו של הכלי המיטלטל, כגישת רבי יצחק, אלא בודאי מן הדבר שלשמו הוא ניטל. אמנם, אפשר לקבל את שני הפירושים, גם של רבה וגם של רב יוסף, כפשוט במשנה – בניצוצות יש ממד של הצלה מפני דליקה אפשרית, יותר מאשר בשמן המנטף. כדעת רבה. ושמן יש בו ממש, יותר מאשר ניצוצות שאינם מבטלים את הכלי מהיכנו – כדעת רב יוסף.

ד. הקושיות המשלימות

מלבד ארבע הקושיות של אביי החוזרות אצל כל שלשת האמוראים, מוסיפה הגמרא קושיות ייחודיות לרב יוסף ולרבי יצחק.

לשיטת רב יוסף, הבעיה העיקרית היא שהכלי המונח מתחת לביצה בטל מהיכנו. הביצה אסורה בטלטול, ובהיות הביצה עליו, גם הוא נאסר בטלטול, כפי הנראה, מפני שהוא הופך להיות בסיס לדבר האסור

¹¹ משנה שבת טז ז: "כופין קערה על גבי הנר בשביל שלא תאחוז בקורה ועל צואה של קטן ועל עקרב שלא תישך. אמר רבי יהודה: מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בערב ואמר חוששני לו מחטאת". גם משנה זו נמצאת בפרק כל כתבי, בסמיכות לדיני הצלה.

¹² הקורה עצמה אסורה בשימוש מפני שאינה מן המוכן: תוספתא ביצה פרק ג הלכה יא: "המטה והכסא והספסל וקתדרא ועריסה שנתפרקה וכן קורה שנשברה וכן סואר של קורות שנשבר, אין מסיקין בהן ביום טוב לפי שאינן מן המוכן. איגוזין ושקדים שאכלן מערב יום טוב מסיקין בקליפיהן ביום טוב, אכלן ביום טוב אין מסיקין בקליפיהן ביום טוב, איגוזין ושקדין עצמן אין מסיקין מהן ביום טוב לפי שאינן מן המוכן. בבבלי ביצה ב' ע"ב, מוסבר שזו סתם משנה, כרבי יהודה האוסר מוקצה.

¹³ משנה שבת כג ה: "עושין כל צורכי המת סכין ומדיחין אותו ובלבד שלא יזיזו בו אבר שומטין את הכר מתחתיו ומטילין אותו על החול בשביל שימתין קושרים את הלחי לא שיעלה אלא שלא יוסיף. וכן קורה שנשברה סומכין אותה בספסל או בארוכות המטה לא שתעלה אלא שלא תוסיף. אין מעמציין את המת בשבת ולא בחול עם יציאת נפש והמעמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים". מת מקביל לקורה שנשברה – שניהם הפכו במהלך השבת לחסרי שימוש. ובשניהם יש צורך בטיפול מינימלי כדי שלא יתפתח נזק רב או בדין.

¹⁴ משנה ביצה ה א: "משילין פירות דרך ארובה ביום טוב אבל לא בשבת ומכסים פירות בכלים מפני הדלף וכן כדי יין וכדי שמן ונותנין כלי תחת הדלף בשבת". תוספתא שבת ג הלכה יא: "נותן אדם כלי תחת הדלף בשבת נתמלא שופך ושונה ואינו חושש".

¹⁵ שבת מב ב – מג א

[בטלטול]¹⁶. כאמור, ארבע הקושיות הראשונות תורצו באוקימתא – מדובר בדברים שאינם משביתים את הכלי שמתחתם כי הם אינם בעלי ממשות או אין בהם איסור טלטול.

השאלה הבאה על שיטת רב יוסף היא דו-צדדית, מכיון שיש במקורות התנאיים המצוטטים הלכות מהופכות:

כופין את הסל לפני האפרוחין שיעלו וירדו!¹⁷ - קסבר: מותר לטלטלו. - והתניא: אסור לטלטלו! - בעודן עליו.¹⁸ והתניא: אף על פי שאין עודן עליו אסור! אמר רבי אבהו: בעודן עליו כל בין השמשות, מיגו דאיתקצאי לבין השמשות - איתקצאי לכולי יומא.

המקורות בענין הסל שלפני האפרוחים הם דו-משמעיים. יש מקור מתיר הקשה לרב יוסף ומקור אסור התומך בשיטתו. מסקנת הגמרא אינה משנה דבר מהותי בפירושו של רב יוסף, שכן האפרוחים אינם נשארים על הסל ואינם מבטלים אותו מהיכנו. לפיכך היא נצרכת להלכה בהלכות מוקצה כדי להסביר את המקרה האסור – אתקצאי בין השמשות.

גם על רבי יצחק מוסיפים שאלות מלבד הארבע:

תא שמע: אחת ביצה שנולדה בשבת, ואחת ביצה שנולדה ביום טוב - אין מטלטלין לא לכסות בה את הכלי, ולסמוך בה כרעי המטה, אבל כופה עליה כלי בשביל שלא תשבר! הכא נמי - בצריך למקומו.¹⁹

תא שמע: פורסין מחצלות על גבי אבנים בשבת! - באבנים מקורזלות, דחזיין לבית הכסא.

תא שמע: פורסין מחצלות על גבי לבנים בשבת! - דאישתיר מבניא, דחזיין למיזגא עליהו.

התירוץ הראשון דומה לקודמיו, הוא מעמיד בדוחק ב"צריך למקומו", והשני פותר את הבעיה מצד הכלי שלצרכו מטלטלים – מדובר באבנים ולבנים הראויות לשימוש וטלטול בשבת.

ה. היחס בין פירושי האמוראים

יש לדון בשאלה עד כמה פירושי האמוראים משקפים מחלוקת או משלימים זה את זה.

ברור שלפי רב יוסף, רב חסדא חולק על רבי יצחק וסובר שאין איסור טלטול לכלי עבור דבר שאינו ניטל.

מהסברו של רש"י בגמרא לדעת רבה משמע שהאיסור לדעתו בהנחת כלי מתחת לביצה הוא כדעת רבי יצחק, משום שאין כלי ניטל אלא לדבר הניטל, שהרי הוא חולק על רב יוסף בדין ביטול כלי מהיכנו.²⁰

השאלה העיקרית היא, האם רבי יצחק אסר את איסורו בנוסף לאיסורו של רב חסדא, ומקבל גם את האיסור לבטל דבר מהיכנו, או שמא האיסור שלו חלופי לזה של רב חסדא, ולדעתו אין איסור לבטל כלי מהיכנו אלא רק לטלטלו לצורך דבר שאינו ניטל? אם אינו סובר כרב חסדא, יש בדעתו גם צד קולא: לשיטתו כאשר כלי כבר ניטל לצורך מקומו, מותר להניח אותו גם באופן שיתבטל מהיכנו, ואולי גם להשתמש בו להצלה שאינה שכיחה, אם אינו מקבל את פירושו של רבה. אך אם כך הדבר, לא ברור מה החילוק במשנה בין נתינת כלי לקבלת השמן לבין נתינתו לקבלת ניצוצות, שהרי לפי רבי יצחק, גם את הכלי לקבלת ניצוצות התירו רק במקרה שנטלו כי צריך למקומו. ומדוע לאסור זאת בכלי לקבלת שמן? קשה לומר שהחילוק בין הרישא לסיפא דמתניתין אינו נובע מן השמן והניצוצות, אלא מהסיבה הראשונית לטלטולו של הכלי.²¹

ו. טעמי האיסור בדברי הראשונים

אפשר לומר, שכל הדין הובא בגמרא על משנתנו כי הוא מהווה דיון בטעמיו של איסור נתינת כלי תחת הנר, שטעמו אינו מבואר במשנה כלל. כל האמוראים ציינו את האיסור אך לא הסבירו את טעמו. לא נאמר, מדוע לדעת רבה אסרו הצלה שאינה מצויה, מדוע לדעת רב יוסף אסרו לבטל כלי מהיכנו, ומדוע לרבי יצחק אין כלי ניטל אלא לדבר הניטל. דברי רב חסדא עצמם אינם מנומקים כלל. רק הדין נאמר – אסור להניח תחת הביצה ומותר לכסותה. אמנם, הדין של רב חסדא הולם את דין המשנה של הנר, אך אין בו כדי להסבירה.

כדי למצוא את טעמיהם של האמוראים, חייבים להעזר בפירושי הראשונים.

פרוש רש"י:

¹⁶ דין בסיס לדבר האסור נדון בהמשך הסוגיה, בדף מז ע"א. וכן בהמשך המסכת, בהקשרים דומים: בפרק ההצלה מן הדליקה (ק"ז ע"א, וק"כ ב).

¹⁷ משנה שבת יח ב.

¹⁸ תוספתא שבת טו א, מפורש בה: "כופין שיעלו ושירדו – עלה אסור לטלטלו".

¹⁹ השו"ת תוספתא שבת יד ב, ובבלי ביצה ג ע"ב – ד' ע"א.

²⁰ רש"י ד"ה והצלחה, מב ע"א.

²¹ בתוספות נחלקו בשאלה זו, האם רבי יצחק אסר גם כרב חסדא כשמבטל כלי מהיכנו. ע"י בד"ה ושני ליה בצריך למקומו, מ"ג ע"א. לקמן, בדף קנ"ד ע"ב נראה מן הגמרא שסברו בדעת רב הונא שהוא אסור ביטול כלי מהיכנו בנוסף לאיסור נטילת כלי לדבר שאינו ניטל, והשוו דעתו לדעת רבי יצחק (ריטב"א ד"ה רבי יצחק, וכן הוא ברשב"א).

כלי תחת הנר - לקבל בו שמן המטפטף, משום דשמן מוקצה הוא, וקסבר אין כלי ניטל בשבת אלא לצורך דבר הניטל, אי נמי קסבר: אסור לבטל כלי מהיכנו, להושיב כלי במקום שלא יוכל עוד ליטלו משם, דהוי כקובע לו מקום ומחברו בטיט ודמי למלאכה, וכלי זה משיפול בו השמן המוקצה - יהא אסור לטלטלו.²²

רש"י מציע שני טעמים לאיסור במשנה, את הטעם של רב יוסף שאין לבטל כלי מהיכנו, ואת הטעם של רבי יצחק שאין כלי ניטל אלא לצורך דבר הניטל. עיקר עיונו של רש"י הוא בהסבר איסור ביטול כלי מהיכנו. בעוד שאיסור טלטול הוא איסור מוכר וידוע, גם אם הפרט המסוים של "לצורך דבר שאינו ניטל" הוא חידוש, האיסור לבטל כלי מהיכנו הוא חידוש גמור. לדברי רש"י סיבת האיסור היא שהוא מקבע את הכלי במקומו ודמי למלאכה.²³ רש"י אינו מזכיר כלל את טעמו של רבה במשנה, אך בגמרא הוא מפרש בדבריו שאסר את הטלטול לדבר שאינו ניטל מטעמו של רבי יצחק, והקל רק במקום הצלה.

תוספות מסבירים שרבה אסר הצלה גם בדבר הניטל, משום טירחא.²⁴ הרמב"ן מסביר עוד²⁵ שלדעת רבה אין בכלל איסור ביטול כלי מהיכנו וגם לא חשש טלטול לדבר שאינו ניטל אלא רק חשש של עיסוק בהצלה. זו נאסרה לקמן, בפרק כל כתבי, מחשש שאדם בהול על ממונו יכשל בטלטול הכלי דרך רשות הרבים, ולכן התירו הצלה במידה מוגבלת. כדין ההצלה מן הדליקה, כך דין שאר ההצלות הנדונות בסוגייתנו. יש מקרים שהקלו בהם, והם מקרים שבהם אין חשש שיבוא לכלל איסור.

רבי וגיוון הדעות בראשונים נובע מכך שהגמרא לא הציגה כלל את טעמי האיסורים המהותיים שמאחרי הנמקות האמוראים.

שאלה יסודית נוספת שבה דנו הראשונים היא שאלת היחס שבין איסור הטלטול בסוגייתנו לבין איסור מוקצה. האם רבי יצחק שאסר ליטול כלי לדבר שאינו הניטל, אומר דבריו רק אליבא דרבי יהודה הסובר דין מוקצה? שהרי לפי רבי שמעון, שאינו אסר טלטול מוקצה בעצמו, מדוע יאסר לטלטל דבר שכלל אין בו שום איסור? כך סבר רבי זרחיה הלוי, אבל הרשב"א²⁶ מביא גם דעה חולקת הסוברת שגם רבי שמעון מודה שאין כלי ניטל לצורך דבר שאינו ניטל - ביחס לאותם דברים שגם לשיטתו אינם ניטלים, כגון השמן שבנר הדולק.

במבט ראשון נראה שאיסור מוקצה אינו נוגע כלל לסוגייתנו. איסור מוקצה נתפס כאיסור "חפצא", של כלי או חפץ שנאסר לטלטול מפני שהוא "מוקצה" מדעתם של בני אדם ואינו עומד לשימוש בשבת. לעומת זאת, הסוגיה שלפנינו אינה עוסקת בחפצים "מוקצים" אלא בכלים רגילים המותרים בטלטול בפני עצמם, וכאן נאסרו לטלטול רק בשל הנסיבות שלצרכן הן ניטלים. חריגה מכוון המחשבה הזו נמצאת בהמשך הדיון אודות שיטת רבי יצחק, בהלכות כוורת דבורים והלכות הטיפול במת.

ז. חלות דבש

קטע הסוגיה הבא מופיע כהמשך לסדרת הקושיות והשקלא וטריא אודות שיטתו של רבי יצחק בענין נטילת כלי לדבר שאינו ניטל. נראה, שזהו דיון העומד בפני עצמו ואינו המשכו הרצוף של הדיון שקדם. שכן יש כאן דיון אמוראי מורחב בפירוש משנת הכוורת. פסקת סוגיה זו מפותחת בפרטיה יותר מן המקרים הקודמים שבהם היו תירוצים קצרים על פי עקרון היסוד.

תא שמע: פורסין מחצלת על גבי כוורת דבורים בשבת, בחמה מפני החמה, ובגשמים מפני הגשמים, ובלבד שלא יתכוין לצוד! הכא במאי עסקין - דאיכא דבש.

אמר ליה רב עוקבא ממישן לרב אשי: תינח בימות החמה דאיכא דבש, בימות הגשמים דליכא דבש - מאי איכא למימר?

לא נצרכא אלא לאותן שתי חלות.

והא מוקצות נינהו! - דחשיב עלייהו.

הא לא חשיב עלייהו מאי - אסור? אי הכי, הא דתני ובלבד שלא יתכוין לצוד לפלוג ולתני בדידה, במה דברים

אמורים - כחשיב עליהן אבל לא חשיב עליהן - אסור! הא קמשמע לן: אף על פי שחשיב עליהן - ובלבד שלא

²² רש"י שבת מב ע"ב

²³ אבל בפרק מי שהחשיך (קכ"ח ב, ד"ה והא קמבטל) הסביר שאסור כי מחזי כסותר. ועי' תוד"ה דמבטל, מג ע"א. ועי' בפני יהושע בד"ה בתוספות בד"ה דמבטל כלי, מג א', שהסביר את החילוק בדברי רש"י, שלגבי כלי תחת הנר עיקר הבעיה היא שהוא מקבעו במקום ודמי לבונה, ואילו לגבי כרים וכסתות בפרק מי שהחשיך, עיקר הבעיה היא שהוא מונע את האפשרות להשתמש בהם בשבת, ודמי לסותר. הריטב"א הסביר שאסור מפני שממעט בכבוד שבת, על ידי זה שאוסר כלים המותרים. (ד"ה רב יוסף, מג ע"א).

²⁴ ד"ה הצלה, שבת מב ע"ב. וכן דעת הרמב"ן בד"ה נשברה לו חבית.

²⁵ הפני יהושע בד"ה "בתוספות בד"ה הצלה" מדגיש ששיטת הרמב"ן שונה מזו של תוספות ואינה רק תוספת ביאור בו. אבל הרמב"ן במלחמות אומר במפורש שכל הצלה אסור חכמים משום טירחא יתירה. ואם כן הטעם של הטירחא והחשש של בהול על ממונו הם שני הסברים מקבילים לאיסור הצלה.

²⁶ שבת מג ב, ד"ה לעולם.

יתכּוּן לצוד.

מני? אי רבי שמעון - לית ליה מוקצה, אי רבי יהודה - כי לא מתכוּן מאי הוי? הא דבר שאין מתכוּן אסור! לעולם רבי יהודה, מאי ובלבד שלא יתכוּן לצוד - שלא יעשנה כמצודה, דלישבוק להו רווחא כי היכי דלא ליתצדו ממילא.

רב אשי אמר: מי קתני בימות החמה ובימות הגשמים? בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים קתני - ביומי ניסן וביומי תשרי, דאיכא חמה (ואיכא צינה) ואיכא גשמים, ואיכא דבש.

יש להבחין בקטע הסוגיה הזה בין שני שלבים. חלק אחד הוא הדין הבסיסי בין רב עוקבא ממישן לרב אשי. הגמרא תירצה לדעת רבי יצחק שמדובר שיש בכורת דבש ולכן זה כלי הניטל. רב עוקבא שאל את רב אשי איך תוסבר ההלכה בעונות שבהן אין דבש בכורת, ורב אשי השיב לו בדיוק בלשון הברייתא, שאין היא עוסקת בכל השנה כולה אלא רק בתקופות שבהן יש דבש בכורת ויש צורך להגן עליו מפני החמה או הגשמים.

בין השאלה של רב עוקבא לתשובת רב אשי מתקיים דיון ביניים (המוזח שמאלה בציטוט לעיל), ועוסק בשתי החלות שנשארות דרך קבע בכורת. הגמרא מציעה שהכיסוי הוא לצורך שתי החלות האלה, מקשה – הלא הן מוקצות, מתרצת שחשב עליהן. ומקשה כיצד יש יישב דברים אלו עם שיטות רבי יהודה ורבי שמעון במוקצה.

קטע הסוגיה הזה מכיל יסודות נוספים שאינם קיימים בדיון המרכזי. האזכור של מושג המוקצה ביחס לשתי החלות. האזכור שהלכת מוקצה היא רק אליבא דרבי יהודה, ולא לרבי שמעון שאין לו מוקצה.

מתעוררת השאלה מדוע עד כאן לא דובר על כך שהאיסור הוא רק אליבא דרבי יהודה. מסתבר, שבאמת כל עוד לא הוזכר המושג "מוקצה" לא היה איסור הטלטול תלוי במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון. מושג המוקצה כאן הוא עדיין לא המושג הרחב והכללי של "מוקצה" שהחליף כמעט את כל איסורי הטלטול בשבת, אלא מושג מצומצם של דברים מאד מסוימים המוקצים מדעתו של אדם, ולכן דברים שחשב עליהם, מותרים גם אליבא דרבי יהודה. לעומת זאת, הדברים שנדונו קודם לכן בסוגיה אינם "מוקצה" כלל, אלא אסורים בטלטול מסיבות אחרות כמבואר לעיל וכפי שיוסבר להלן.

ח. טלטול לצורך המת – בין טלטול לבנין

המשך הסוגיה מעיד עוד על כך שהעמדה של רבי יצחק היתה מקובלת בין אמוראי בבל.

אמר להו רב ששת: פוקו ואמרו ליה לרבי יצחק: כבר תרגמא רב הונא לשמעתיך בבבל. דאמר רב הונא: עושין מחיצה למת בשביל חי, ואין עושין מחיצה למת בשביל מת. מאי היא? דאמר רב שמואל בר יהודה, וכן תנא שילא מרי: מת המוטל בחמה באים שני בני אדם ויושבין בצדו, חם להם מלמטה - זה מביא מטה ויושב עליה, וזה מביא מטה ויושב עליה. חם להם מלמעלה - מביאים מחצלת ופורסין עליהן. זה זוקף מטתו ונשמט והולך לו, וזה זוקף מטתו ונשמט והולך לו, ונמצאת מחיצה עשויה מאליה.

רב ששת סבור שההיתר לטלטל לצורך החיים ולא לצורך המתים מבוסס על הדין של רבי יצחק. גם כלי רגיל שמותר בטלטול בדרך כלל, אסור לטלטלו לצורך דבר שאינו ניטל. המת הוא "דבר שאינו ניטל", שהרי הוא אסור בטלטול²⁷ כשמן שבנר וכביצה שנולדה, ולכן צריך לפתור באופן מחוכם את הבאת המחצלות כדי לגונן עליו מפני החמה, באופן שייראה שהמחצלות מובאות לצורך החי. התאור של התקנת המחיצות והקרוי על ראשו של המת, נראה כמתמודד עם בעיה אחרת מבעיית הטלטול – בעיית איסור בניה.²⁸ החידוש העיקרי בדבריו של רב ששת הוא בקבלת ההבחנה בין "לצורך החי" לבין "לצורך המת". יתכן שהוא מרחיב את ההבחנה הזאת גם למלאכות אחרות, ולא רק לטלטול. ההיתר לבצע מלאכות – בשינוי, תוך עקיפת איסור תורה – הוא מוגבל בצורך השבת. כשם שרבי יצחק השתמש בהבחנה הזאת לגבי טלטול, רב ששת מצא שרב הונא השתמש בה לענין בניה. הקרבה בין איסור בנית אהל, הקמת מחיצה וטלטול, באה לידי ביטוי גם בחידושו של רש"י, שאיסור "מבטל כלי מהיכנו" דומה למלאכת בונה או סותר.

ט. שריד לאיסור טלטול

כל שלש השיטות של האמוראים במשנה חסרות הסבר של מהות האיסור. אולם כאמור, הראשונים תלו אותם במקורות אחרים במסכת שבת שבהם נמצא טעם לאיסור. שיטת רבה, שמדובר באיסור הצלה קושרה על ידי הרמב"ן להלכות הצלה מן השרפה שבפרק כל כתבי. שיטת רב חסדא שמדובר באיסור ביטול כלי מהיכנו

²⁷ כמבואר בחריפות בסוגית מותו של דוד המלך בשבת, באגדה לעיל ל ע"ב.

²⁸ לכאורה השאלה במקרה של רב הונא אינה שאלה של טלטול אלא של עשית מחיצה, כחלק מאיסור בנית אהל. עיי' ברשב"א ד"ה מביאין מחצלת.

קושרה על ידי רש"י למלאכת בונה או סותר, ושיטת רבי יצחק האוסר ליטול לדבר שאינו ניטל, מקושרת, באופן טבעי, עם איסורי טלטול.

איסור טלטול יוסבר בהרחבה במקומו, בפרק "כל הכלים". לצורך עיונו כאן, די בקיום כלליים. העולה מן המשנה והברייתות בפרק יז של מסכת שבת,²⁹ פרק כל הכלים, הוא שבתחילה אסרו בטלטול את הכל – לרבות כל הכלים. מן האיסור הזה נתמעטו כלים בודדים שנועדו לשימוש בסעודת שבת. האיסור לא היה מוגבל, וגם נטילת כלים לצורך נאסרה אלא אם כן זה היה צורך מובהק של סדר השבת. עם הזמן, הלך ההיתר לטלטל והתרווח. נראה, שכוחם של כבוד ועונג שבת גבר על כוחה של הזהירות במצות השבתון. ההיתרים היו מבוססים על הצורך השימושי של הכלי בשבת: הצורך להשתמש בגופו של הכלי לתועלת האדם בשבת, או על הצורך להשתמש במקומו של הכלי. בסופו של דבר, הותרו כל הכלים, לבד מכלים שהוקצו משימוש לפני השבת. רק לדעת רבי נחמיה נותר האיסור שלא לטלטל כלי שלא לצורך, דעתו לא התקבלה להלכה, וההלכה החותמת את תורת התנאים היא שמותר לטלטל כל כלי לכל צורך. יצאו מן הכלל הזה דברים שאינם מוכנים מערב שבת או שהוקצו משימוש בשבת. ומובן שהוצאו מן הכלל שימושים שאינם ראויים לשבת, כגון טלטול לצורך הכנה למוצאי שבת.

האיסור לטלטל לצורך דבר שאינו ניטל, שבדברי רבי יצחק, יכול להתפרש כשארית של איסור טלטול הקדום. כשם שאסור לטלטל לצורך אסור בשבת, כך אסר רבי יצחק לטלטל לצורך דבר שאינו "שבתי" – דהיינו, דבר שאינו ניטל בשבת.

גם האיסור לבטל כלי מהיכנו יכול אף הוא להתפרש באותו האופן – אסור לטלטל כלי למטרה שבסופו של דבר תהפוך אותו לכלי אסור בטלטול, אם מבינים שאיסור טלטול אינו "גזרה שמא",³⁰ אלא שארית של איסור רחב היקף, של "שבות", אזי אין פלא בכך שנתרו ספיחים שלו שלא הותרו, כאשר לא נראה צורך להיתרם לכבודה של השבת.

כל שלשת הסברי האמוראים נובעים לפיכך מאותו היסוד: הטלטול לא הותר כאשר הצורך אינו שבתי במובהק. חשוב להדגיש – נקודת המוצא אינה איסור מוקצה, אלא איסור טלטול הקדמוני, שגם מוקצה אינו אלא אחת משאריותיו.

רבה לא התיר טלטול לצורך הצלה – כי פעילות ההצלה היא פעילות "לא שבתית" והיא הפרה של איסור שבות. רב יוסף לא התיר טלטול שיגרום להשבתתו של הכלי ולהוצאתו מכלל שימוש בשבת – שהרי עיקר היתר הטלטול היה להשתמש בכלי לצורך השבת.

רבי יצחק לא התיר טלטול לצורך דבר שאינו ניטל בשבת, שכן הדבר הזה עצמו הוא "מחוץ לתחום" בשבת, ואם כן גם הטלטול עבורו מובחן כטלטול שלא לצורך השבת.

על פי הסברה ההיסטורית של הגמרא בראש פרק כל הכלים, מובן גם היטב מדוע יש במשניות הלכות שונות וסותרות בענייני טלטול, יותר מאשר בתחומים אחרים של הלכות שבת. כאמור, ההלכה הקדומה אסרה לטלטל כל דבר חוץ מכלים בסיסיים הנחוצים לסעודה. עם הזמן הלך והתרווח היתר, עד שלדעת רבי יוסי היתרו לטלטל הכל.³¹ האיסור הקדום, כפי שמשמע מן הברייתא, אינו נובע מאופי הכלים, כפי שרגילים לפרש בעקבות דיני מוקצה שנשתיירו מן האיסור. האיסור הקדום התייחס למשמעות הטלטול עצמו, כמעשה מיותר שאינו ראוי בשבת. אם מפני הטרחה שבדבר, ואם מפני שהוא מיותר ואינו הולם את רוח השבתון של השבת. הגמרא בפרק כל הכלים מתרצת את המשניות שבהן משמע איסור טלטול כהלכות מתקופות שקדמו להיתר, ומשניות המפרטות את ההיתרים הן חלק מן התהליך ההיסטורי של ההיתר המדורג המתרחב והולך. חלק מן ההבחנות שקיימות במשניות אלו נותר על כנו, וחלק מהן איבד מערכו אחרי התפשטות ההיתר הנרחב של הטלטול והמרתו באיסורי מוקצה. פירושי האמוראים בסוגייתנו מצביעים על כך שחלק מאיסור טלטול הקדמוני לא בטל, ועודנו קיים בנסיבות מסוימות – אם בעבר היה אסור לטלטל כל דבר בשבת, אלא אם כן הוא ממש נחוץ לענייני השבת כבגדים וכלי סעודה, הרי שבהלכה ה"מודרנית",³² מותר כל טלטול אלא אם כן הוא באופן מובהק נראה כטלטול שלא לצרכה או לכבודה של השבת. כגון: להצלת ממון, לצורך דבר שאינו ניטל, או להפקעתו של הכלי מאפשרות השימוש בו בהמשך השבת.

²⁹ שבת פרק יז משנה א-ב, תוספתא פרק יד הלכה א.

³⁰ כהסברם של חלק מהראשונים לאיסור מוקצה.

³¹ שבת קכג ע"ב.

³² קרי: ההלכה של סוף תקופת המשנה וימי התלמוד ואילך.